ÚSILIE SLOVÁKOV O POLITICKÉ VYJADRENIE PRÁVA NA NÁRODNÉ ÚZEMIE PRED ROKOM 1918

Jozef Klimko

1. Začiatky slovenského politického hnutia a problémy slovenského národného územia

Špecifický a zložitý vývoj slovenskej národnosti, ktorý charakterizovala nielen ekonomická slabosť, sociálna ohraničenosť spoločenskej štruktúry, ale aj podmienky dvojnásobného útlaku, typické pre historickú etapu po moháčskej katastrofe, bezprostredne modifikovali začiatky slovenského politického hnutia. Determinujúco sa to odrazilo na genéze formovania ideológie slovenskej feudálnej národnosti od začiatku 17. storočia, keď nie náhodne takmer paralelne sa odráža na pozadí národnostných bojov a zápasov v slovenských mestách ako imanentná súčasť tohto procesu.

Národnostné zápasy výrazne urýchľovali nielen vývoj slovenského povedomia, ale usmerňovali aj úsilie slovenských vzdelancov o politické a obranné formovanie ideológie slovenskej národnosti. Od 17. storočia slovenskí vzdelanci — J. Jacobeus, J. B. Magin, M. Bél — už jasne vymedzujú teritórium slovenskej národnosti. Preto v danej situácii nie náhodne vystúpila do popredia ako kardinálna otázka — otázka jazykových vzťahov, ktorá sa stala dominantnou v národnotvornom procese Slovákov. Jazykové povedomie Slovákov sa totiž vyvíjalo a začalo spájať s rastúcim vedomím kmeňovej spolupatričnosti, pričom sa čoraz viac vyhraňovala predstava slovenského etnického územia.[1]) Slovenský jazyk ako základný faktor formujúceho sa slovenského novodobého národa sa dostáva sústavnejšie nielen do širších národno-kultúrnych, ale aj sociálno-politických súvislostí. Cieľavedomé zvýrazňovanie tej základnej funkcie spoločenského významu jazyka, ktorá sa potom v ďalšom slovenskom národnom hnutí v mimoriadnom rozsahu objavila v obrodeneckom programe, sa takto preukázateľne osvedčila nielen v národno-obrannom procese, ale aj z hľadiska významného demokratizačného prínosu.[2]) Z hľadiska národotvorného procesu totiž často nedocenená sociálno-politická jazyková požiadavka naznačovala zrod samej

---

[1]) U J. Fándlyho, ktorý dával do úzkej spojitosti jazyk — národ — krajinu, sa prejavuje tendencia vyjadriť predstavu konkrétnej „slovenskej krajiny". Fándly, J.: Výber z diela (zost. J. Tibenský). Bratislava 1954, str. 250 a n.

[2]) Bližšie k tomu Butvin, J.: „K otázke vývoja demokratizmu v slovenskom národnom hnutí (1780—1848)"; in: Zborník FF UK, Philologica. Bratislava 1970, str. 49 a n.

predstavy o novej spoločnosti,[3]) spoločnosti nielen národnostne, ale aj občiansky rovnoprávnej, čo malo kľúčový význam pre národné uvedomenie a celkovú gradáciu procesu utvárania novodobého národa. Táto požiadavka rovnako závažne ovplyvnila kryštalizáciu názorov na vymedzenie slovenského národného územia.

Preto v národnopolitických slovenských programoch logicky vystupujú oba problémové okruhy — otázky národnej osobitosti a predstava národného územia — súbežne, pretože úsilie o formovanie národnej samobytnosti bez územného substrátu ako jeho realizačnej bázy je nemysliteľné.

Vývoj predstáv o slovenskom území ovplyvňovali do istej miery jednak historické reminiscencie na veľkomoravskú štátnosť a jednak osobitosti neskorších organizačných foriem Slovákmi osídleného územia severnej časti Uhorska.

Opodstatnene možno vyjadriť názor, že hoci požiadavky uvedomovacieho procesu slovenského sídelného územia jeho slovenskými obyvateľmi po prvýkrát pozvoľna kulminovali v období tureckej okupácie nížinnej časti Uhorska, opätovne sa aktualizovali najmä počas prvých obranných bojov Slovákov v 18. a 19. storočí. V tomto období sa po prekonaní jednostranných odkazov na historickú kontinuitu Veľkomoravskej ríše pod vplyvom romantických predstáv o obsahu pojmu národ začali zdôrazňovať komponenty etnografické oproti geografickým.[4])

Vývoj národného obrodenia tak konkretizoval nielen požiadavku jazykových práv v konfrontácii so silnejúcou maďarizáciou, ale vyústil do požiadavky uplatnenia osobitného postavenia slovenského národného kolektívu so všetkými atribútmi národa v rámci Uhorska. Súčasne potvrdil existenciu prvkov novej kvality, príznačných pre etapu slovenského národného územia: rast národného uvedomenia jeho obyvateľov a ich schopnosť i pripravenosť na úspešné zápasy o svoje sociálne a národné práva.

Predchádzajúci vývin, ktorý umocnil národné uvedomenie, pomáhal utvoriť reálnejšie predpoklady na vznik a uplatnenie požiadavky slovenského národného územia. Predstavy o rozsahu slovenského územia v začiatkoch svojej genézy celkom objektívne obsahovali istú nejednotnosť, najmä ak vezmeme do úvahy skutočnosť, že sa v zásade opierali o dva rozdielne prístupy — historický a etnický.

Historický prístup čerpal argumentačnú pôsobivosť z vtedajšej úrovne poznania starej slovenskej minulosti, ktorá sa zásluhou národovcov uplatňovala v 18.

---

[3]) Sociálno-uvedomovací a súčasne na demokratickom základe prebiehajúci stmeľujúci proces napomáhal utváranie pozitívneho vzťahu k poddanému ľudu a k jeho záujmom, ako aj jeho odraz na riešení jazykovej otázky, vývine obrodeneckého programu a sociálneho myslenia v obrodeneckej spoločnosti vôbec. Prvý, ale základný krok v tomto smere treba vidieť v kritike vtedajších spoločenských pomerov, postrehnuteľnej najmä v postojoch J. I. Bajzu, J. Fándlyho, S. Tešedíka, J. Francisciho, J. Kráľa atď.

[4]) Bokes, F.: Vývin predstáv o slovenskom území v 19. storočí. Martin 1945, str. 8.

až 19. storočí čoraz intenzívnejšie.[5]) Etnické chápanie teritoriálneho vymedzenia slovenského územia môžeme celkom konkrétne identifikovať vo vtedy aktualizovaných myšlienkových prúdoch, striktne vychádzajúcich z rešpektovania prirodzeného práva národa.

Prvý náznak určitej formulácie s požiadavkou zriadenia samostatného slovenského národného územia nachádzame však až v žiadosti Ľ. Štúra pripravenej pre snem roku 1840.[6]) Napriek tomu, že tento návrh bol včas pripravený, nebol v tom čase zaradený do zoznamu snemových žiadostí, ba nebol ani publikovaný. Obsahoval požiadavku utvorenia osobitného slovenského územného celku s vlastným snemom pod ochranu kráľa, zjavne podľa vzorov Chorvátska-Slavonska.[7]) Vychádzal z národnostnej mapy Uhorska, ktorú vyhotovil Ján Čaplovič už v roku 1819.[8]) Čaplovičovo vymedzenie slovenského etnického územia zdá sa byť značne ovplyvnené subjektívnymi korektúrami autora v prospech Slovákov, najmä v južných lokalitách, no celkový význam práce nemení ani konštatovanie istých prednosti, najmä ak vychádzame z jej porovnania s vtedajšou národnostnou mapou od maďarského autora J. Aszalaya.[9])

Pre Slovákov priaznivejšie vyznieva vymedzenie slovenského etnického územia P. J. Šafárikom, ktoré bolo obsiahnuté v jeho Slovanskom národopise[10]) vydanom roku 1842, t. j. v období začiatkov silnejúceho maďarizačného tlaku. Hranice slovenskej etnickej oblasti vymedzil na báze slovenského nárečia. Pri vymedzovaní národopisnej (jazykovej) hranice bral do úvahy predovšetkým faktor ľudovej reči. Podľa tohto pozitívneho vymedzenia slovenského etnika obývali Slováci v západných a východných Karpatoch celkom 15 žúp, pričom obývali celú Trenčiansku, Turčiansku, Oravskú, Liptovskú, Zvolenskú župu; z veľkej časti Nitriansku, Spišskú, Šarišskú, Tekovskú, Zemplínsku, Gemerskú a Hontiansku župu; v Bratislavskej, Novohradskej a Abovskej župe bolo slovenské etnikum v menšine.

Treba zdôrazniť, že Šafárikovo vymedzenie slovenského etnika,[11]) ako aj predtým Čaplovičovo úsilie, boli cenným pokladom pre nastávajúce postoje slo-

---

[5]) Na dobové historické práce zdôrazňujúce veľkomoravskú kontinuitu nadväzujú nielen diela slovenských básnikov evokujúce svätoplukovské a cyrilometodejské obdobie dejín, ale aj akcie štúrovskej generácie, kulminujúce v štyridsiatych rokoch 19. storočia.

[6]) Porovnaj Bokes, F.: „Über die Entwicklung des Gebietes der Slowaken", Carpatica Slovaca, zv. I, II, Bratislava 1943—1944, str. 95.

[7]) O Štúrovskej petícii pozri bližšie Hurban, J. M.: „Životopis Ľ. Štúra", Slovenské pohľady, II, str. 246—252; tiež Rapant, D.: Dejiny slovenského povstania, zv. I — 1, Martin 1937, str. 130.

[8]) Čaplovičova etnografická mapa bola uverejnená ako príloha k jeho práci Gemälde von Ungarn, vydanej roku 1829.

[9]) Porovnaj Svetoň, J.: „Aszalayho mapa Uhorska z roku 1830—1838", Náš národ, 1944, č. 11, str. 133 a n.

[10]) Šafárik, P. J.: Slovenský prosbopis, Praha 1842, str. 23 a n., vrátane mapovej prílohy — Slovanský zeměvid.

[11]) Šafárik v prílohe svojho národopisu uvádza aj počet Slovákov: 2 milióny 753 tisíc.

venských národovcov v ich úsilí o formulovanie požiadaviek, medzi ktorými sa čoraz viac presadzovala práve požiadavka osobitného slovenského územia.

2. Slovenské štátoprávne požiadavky v rokoch 1848—1849 a realita ďalšieho územného vývoja

Posledný uhorský stavovský snem rokujúci v Bratislave od novembra 1847 o reformách, ktoré mali v podstate zmodernizovať Uhorsko, nedokázal vo svojich uzneseniach prijatých na jar 1848 obsiahnuť ani rámec revolučných požiadaviek peštianskeho ľudu napriek tomu, že v tzv. dvanástich bodoch ich akceptovala aj Miestodržiteľská rada v Budíne. Uznesenia, ktoré realizoval snem po 15. marci, boli vlastne uskutočnením programu, ktorý vypracovala na pretvorenie Uhorska opozičná liberálna šľachta už v predchádzajúcich rokoch. Chýbalo im riešenie národnostnej otázky, ktorá sa vôbec nedostala na program rokovania snemu, hoci práve v Uhorsku patrila medzi najnaliehavejšie. Naopak, väčšina snemových uznesení sledovala kodifikáciu takých opatrení, ktoré mali zabezpečiť trvalú supremáciu maďarského živlu a napomáhať realizáciu teórie o národnostne jednotnom Uhorsku.[12]) Predstavitelia maďarského politického života v tom čase neopodstatnene predpokladali, že vyriešenie národnostnej otázky občianskym zrovnoprávnením Nemaďarov v Uhorsku bude nielen postačujúce, ale aj definitívne. Naostatok na tejto názorovej platforme formuloval svoje stanovisko aj Kossuth, ktorý predpokladal, že „zázračné účinky slobody" sú „silnejšie ako národnosť, ako viera, ako pokrvné a bratské príbuzenstvo".[13]) Preto ilúzie vtedajších politických kruhov Uhorska o otázke riešenia postavenia národností sa už v jarných a letných mesiacoch roku 1848 ukázali ako nepodložené a nereálne. Nemaďarské národy a národnosti Uhorska, vrátane Slovákov, bezprostredne reagovali formulovaním svojich národných požiadaviek a usilovali sa o ich prijatie uhorským snemom, resp. Viedňou.

Slovenský vývin charakterizovala síce totožná tendencia ako u ostatných nemaďarských národov a národností, avšak v tejto súvislosti treba konštatovať, že slovenské národné požiadavky v porovnaní s požiadavkami iných nemaďarských národností (napr. Srbov, Rumunov), ako to možno dokumentovať na Žiadostiach slovenského národa[14]) z 10. mája 1848, boli miernejšie. Ešte

---

[12]) V tomto zmysle možno poukázať na fikciu tlačového zákona prijatého snemom, podľa ktorej trestný postih vyplýva pre každého, kto „poburuje proti úplnej územnej celistvosti krajiny podriadenej svätej korune". Pozri Haraksim, L.: „Národnostná otázka a slovenské národné hnutie v revolúcii 1848—1849", in: zborník Slováci a ich národný vývin, Bratislava 1969, str. 135.

[13]) Haraksim, L.: tamže, str. 135.

[14]) Pozri Paška, K.: Žiadosti slovenského národa 1848—1968, Martin 1969, str. 13—15, 36—39; Rapant, D.: Slovenské povstanie roku 1848—1849, zv. I, 2, Martin, str. 202—205; Bokes, F.: Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848—1914, zv. I, Bratislava 1962, str. 23—26.

stále vychádzali z možnosti dohody s Maďarmi, no okrem sociálnych požiadaviek po prvýkrát v slovenských dejinách nastolili štátnopolitické požiadavky v duchu národnej samobytnosti a samourčovacieho práva.[15]) Týmto programom nepochybne vo všetkých smeroch predstihli buržoázne reformy marcových zákonov, ba navyše vyslovujú názor, že rovnoprávnosť národov možno najbezpečnejšie dosiahnuť federalizovaním Uhorska na etnickom princípe. V tomto zmysle sa požadovalo:

1. vytvorenie celouhorského všeobecného snemu s adekvátnym zastúpením jednotlivých národov;

2. vytvorenie osobitných národných snemov s kompetenciou vo veciach národných aj celoštátnych;

3. vymedzenie etnických hraníc každého národa v záujme účasti v národných snemoch a potreby organizovania administratívy (obecnej, okresnej a stoličnej);

4. zriadenie slovenskej národnej gardy (so slovenskými veliteľmi a slovenským veliacim jazykom) v záujme garancie slovenských národných práv a k dispozícii slovenským politickým orgánom;

5. používanie slovenských národných farieb a zástavy ako výsostného znaku politickej samobytnosti;

6. priznanie všeobecného, rovného, aktívneho a pasívneho volebného práva;

7. zabezpečenie základných občianskych práv a slobôd, konkrétne slobody tlače, zhromažďovania a spolčovania, vrátane záruky osobnej bezpečnosti občana na celom území krajiny;

8. zabezpečenie národných práv haličským Poliakom.[16])

Netreba osobitne zdôrazňovať, že požiadavky Slovákov boli zlučiteľné s duchom buržoázno-revolučnej demokratičnosti a poskytovali priestor pre rovné spolunažívanie s ostatnými národmi na platforme Uhorska. Boli logickým završením slovenského národného hnutia štyridsiatych rokov s dostatočnou základňou pre perspektívnu dohodu s maďarskými politickými predstaviteľmi a zodpovedajúcejšie usporiadanie uhorských národnostných pomerov.

Mikulášske žiadosti z 10. mája 1848 však ešte neobsahovali výslovnú požiadavku samostatného územia, aj keď sa v záujme primeranej účasti v národnom sneme zdôrazňovala potreba etnických hraníc. Táto otázka se pertraktovala v konkrétnejších podobách až na Slovanskom zjazde v Prahe. Sám Ľ. Štúr tu vyslovil myšlienku včlenenia Slovenska do „slovanského rámca rakúskeho", v ktorom by územné celky obývané jednotlivými slovanskými národmi tvorili súčasť federatívneho celku.

Z obavy pred možnou hegemóniou Čechov sa tento návrh, najmä pre negatívny postoj J. M. Hurbana, nestretol s porozumením. Námietky totiž vyjadril aj M. M. Hodža, ktorý predpokladal eliminovanie maďarizačného tlaku na slo-

---

[15]) Pozri Rebro, K.: „Myšlienka národného štátu a Slováci v revolúcii 1848—1949", Právnické štúdie, XVI, 1968, č. 3, str. 551.

[16]) Paška, L.: cit. dielo Žiadosti slovenského národa 1848—1968.

venské obyvateľstvo spoločným začlenením Slovenska aj s Maďarmi do ústredného rakúskeho snemu. V podstate na Slovanskom zjazde do momentu jeho predčasného rozpustenia sa napokon prijalo súhlasné stanovisko, ktoré odporúčalo, aby sa osudy Slovenska riešili spoločne s osudmi Rusínov.[17])

Slovenské predstavy o územnej osobitosti nadobúdali čoraz zreteľnejšiu podobu, najmä keď ich konfrontujeme nepochybne s úspechmi Maďarov v boji za úplnú nezávislosť, ako aj s vyvolanými reakciami viedenskej vlády, usilujúcej sa o kontrolu Uhorska.

Návrhy, ktoré viedenská vláda predložila koncom roku 1848, predpokladali zriadenie samostatných národných provincií s vlastnou samosprávou a podriadenosťou ústrednej ríšskej správe.[18]) Vychádzali z kalkulácií, že vytvorenie týchto provincií na etnografickom princípe by mohlo podlomiť maďarské ambície, pričom slovenská aktivita bola v tomto čase pre Viedeň veľmi latentná.

Viedenská vláda zriadila koncom roku 1848 v Olomouci osobitnú komisiu (pod predsedníctvom Kübecka), ktorá rokovala o všetkých pamätných spisoch adresovaných vláde v súvislosti s návrhmi na reorganizáciu rakúskeho štátneho celku. Tieto návrhy vychádzali z vlastných vládnych, resp. dvorských kruhov (úvahy Stadiona, Schwarzenberga, Windischgrätza). Rokovanie a celková práca komisie smerovali však predovšetkým k takému rozdeleniu Uhroska, ktoré by zabezpečilo, aby jednotlivé národnostné a administratívne celky v pomere k ostatným krajinám mocnárstva nemohli získať potenciálnu prevahu.

V priebehu rokovania uvedenej komisie sa koncom roku 1848 posudzoval aj plán na eventuálne zriadenie slovenského kráľovstva.[19]) Toto kráľovstvo malo teoreticky zahŕňať župy — Bratislavskú, Nitriansku, Trenčiansku, Oravskú, Liptovskú, Hontiansku, Tekovskú, Turčiansku, Zvolenskú, Gemerskú, Novohradskú a Šarišskú, pričom zo Zemplínskej a Abovskej župy prichádzali do úvahy len ich slovenské časti. Plán podporovali aj vedúci českí politici, ba korešpondoval aj s vládnymi kruhmi, ktoré v tom čase, hoci iba teoreticky, pripúšťali včlenenie Uhorska do jednotného rámca monarchie na základe zásady národnej rovnoprávnosti. Pritom sa zdôrazňovala potreba oddeliť jednotlivé národy od osobitných okresov, ktorých hranice sa mali presnejšie a definitívnejšie vymedziť.

Realizácia tohto návrhu, obdobne ako v prípade ostatných návrhov predložených J. Majláthom, E. Desseffym, dvorným radcom Rosenfeldom, Stadionom, Schwarzenbergom, narážala však už v štádiu teoretických úvah nielen na názorovú nejednotnosť vládnúcich kruhov, ale aj na Kossuthov radikálny postoj, ktorý akékoľvek rozdelenie Uhorska pokladal za „vraždu vlasti".[20])

---

[17]) Pozri Goláň, K.: „Prispevok k vývoju slovenskej politickej myšlienky", Historický zborník MS, I, II, 1943, str. 270 a n.

[18]) Pozri Bokes, F.: cit. dielo Vývin predstáv o slovenskom území v 19. storoči, str. 18.

[19]) Porovnaj Berzeviczy, A.: Das Zeitalter des Absolutismus in Ungarn, Bd. I—IV, Budapest 1922—1937, str. 58, 59 (I.).

[20]) Pozri Rebro, K.: cit. dielo, str. 568.

Slovenské požiadavky, ktoré reagovali na objektívnu politickú situáciu, mali za týchto zložitých podmienok síce v rámci snemových rokovaní v Kroměříži určitý ohlas. Treba to pripísať celkovej aktivizácii slovenského povedomia vyvolanej slovenskými národovcami, ktorí na ľudových zhromaždeniach v Turčianskom Martine (29. 1. 1849), Dolnom Kubíne (7. 2. 1849) a Liptovskom Mikuláši (12. 2. 1849) dokázali formulovať požiadavku administratívno-právneho odlúčenia, resp. vyčlenenia z Uhorska. No vyhlásená oktrojovaná Stadionova ústava, prijatá po rozpustení kroměřížskeho snemu, odmietla slovenské snahy včlenené do Petície adresovanej panovníkovi, napriek modifikácii, ktorá zmierňovala pôvodný obsah.[21])

Už reakcia panovníka, ktorý vo svojej odpovedi ubezpečil deputáciu Slovenskej národnej rady iba všeobecným vyhlásením, že bude dbať o to, aby v zmysle manifestu z 2. decembra 1848 „žiaden národ nevládol nad druhým",[22]) bola veľmi nekonkrétna. Gróf Stadion neskôr síce politicky veľmi prezieravo, dokonca aj pre Slovákov, precizoval ponuku možného vyčlenenia z Uhorska (s podmienkou „že si to bude priať celý národ"), avšak celá jeho iniciatíva bola motivovaná len úsilím vzbudiť u Slovákov akúsi mentálnu rezerváciu voči formujúcej sa „ústavnej opozícii".

Oktrojovaná ústava v týchto súvislostiach v očiach slovenských národovcov poskytovala potenciálnu záruku aspoň určitých, aj keď všeobecne formulovaných práv, a tým aj nových nádejí na riešenie národnostnej otázky, kým výhľady na pozitívnejšie rokovania o tejto veci s Kossuthom boli už v tom čase, ako to napokon potvrdil ďalší vývoj, nereálne a nerealizovateľné.

Je historická pravda, že chybou nielen slovenských, ale všetkých nemaďarských národov bolo, že popri svojom pokrokovom hnutí spájali svoje úsilie o získanie národných práv s Viedňou, ktorá bola v skutočnosti odporcom demokratických reforiem a pokroku. Na druhej strane nemožno však prehliadnuť, že na začiatku revolučných premien bolo objektívne ťažko rozpoznať pravé zámery viedenskej vlády, pretože zmeny, ktoré uvádzala do života, v ničom nezaostávali za zmenami realizovanými uhorským snemom, ba v niektorých smeroch ich aj prevyšovali.

V tomto zmysle treba hodnotiť aj súhlasný tón v stanoviskách slovenských dôvernikov (J. Kollára, F. Hanricha, J. Hlaváča) k rakúskemu zákonu o obecnom zriadení, aj ich ochotu, s ktorou začali rokovať so Stadionom bezprostredne po zrušení maďarskej komisie začiatkom marca 1849. Vo svojom rozhodnutí

---

[21]) Deputácia Slovenskej národnej rady predniesla 20. marca 1849 panovníkovi v podstate súbor nasledovných požiadaviek: 1. uznať slovenský národ za samobytný a vyčleniť mu na etnickom základe osobitné územie; 2. zabezpečiť rovnoprávnosť slovenského národa s inými národmi monarchie; 3. vytvoriť mu v zmysle § 71 oktrojovanej Stadionovej ústavy také konkrétne inštitúcie (provinčný snem, vlastnú administratívu), ktoré by brali zreteľ aj na národné osobitosti; 4. odstrániť znovuzavádzanie maďarčiny ako úradnej reči v slovenských komitátoch, okresoch a obciach; 5. vytvoriť ústredný administratívny úrad pre Slovensko, ktorý by podliehal viedenskej vláde. Pozri Rebro, K.: cit. dielo, str. 566.

[22]) Rebro, K.: Tamže, str. 566.

vychádzali zrejme zo skutočnosti, že zákon poskytuje nielen určité prvky samosprávy a ľudového zastúpenia, ale brali zreteľ aj na čiastočné uspokojenie z hľadiska národnostného.[23])

V záujme konkretizovania svojich predstáv predložili slovenskí dôverníci F. Hanrich a J. Kollár (každý osobitne) aj vlastné návrhy na riešenie slovenských požiadaviek. F. Hanrich predložil svoj Pamätný spis priamo ministrovi vnútra Stadionovi už 28. marca 1849.[24]) Nežiadal v ňom sice samostatné slovenské územie, ale navrhoval rozčleniť ho na tri jazykové oblasti s ohľadom na výkon vnútornej administratívy a zabezpečenie jazykových práv. Usiloval sa predovšetkým o ustálenie základných predpokladov pre národnostné rozdelenie uhorských žúp do jednotlivých oblastí, resp. kategórií.

Do prvej oblasti zahŕňal čisto slovenské stolice: Nitriansku, Trenčiansku, Oravskú, Liptovskú, Turčiansku, Zvolenskú, Spišskú a Šarišskú, pričom v tomto celku navrhoval ako úradnú reč slovenčinu. Do druhej oblasti s prevládajúcim počtom slovenského obyvateľstva inkorporoval Bratislavskú, Tekovskú, Hontiansku, Novohradskú, Gemerskú, Turniansku, Abovskú, Zemplínsku, Berežskú, Užskú a Ugočskú župu. Pokiaľ ide o neslovenské časti uvedených jednotiek, odporúčal pričleniť ich k jazykovo príbuznej oblasti, prípadne zriadiť „samostatné osobitné okresy". Stolice, v ktorých bolo slovenské obyvateľstvo atomizované v maďarskom etnickom území, a teda nikde netvorilo väčšinu, zaradil Hanrich naostatok do tretej oblasti.

Možno konštatovať, že jeho projekt bol v porovnaní s inými návrhmi na úpravu národnostných pomerov maximalistický, pretože do slovenského národného územia zahŕňal aj východoslovenské a podkarpatské župy, ktoré sa v iných návrhoch, vrátane neskorších, už neobjavovali.

Takto chápané slovenské teritórium nebolo koncipované ani v Petícii Hurbana, Štúra a Hodžu z 13. apríla 1849, ktorou sa obrátili na viedenskú vládu. Naopak, ťažisko ich požiadaviek spočívalo iba vo všeobecných formuláciách, ktoré sa usilovali predovšetkým zdôrazniť, že Slováci z hľadiska etnografického aj geografického predstavujú celok, ktorému nestojí nič v ceste, aby mohol mať v Rakúsko-Uhorsku osobitné postavenie.[25])

Pri porovnaní jednotlivých koncepcií sa preto z hľadiska pokusov o konkretizáciu slovenských územno-politických požiadaviek javí pozoruhodným

---

[23]) Rebro, K.: Tamže, str. 567.

[24]) Pozri text Hanrichovho Pamätného spisu v prílohách práce F. Bokesa: cit. dielo Vývin predstáv o slovenskom národnom území v 19. storočí, str. 75—80.

[25]) Porovnaj s dikciou príslušnej pasáže pôvodného textu: „Im Bezug auf ethnographische und geographische Stellung der Slowaken steht einer gesonderten Konstituierung derselben durchaus nichts im Wege; denn sie sind ein beinahe drei Millionen Menschen umfassender Stamm, der sich in einer kompakten Masse längs der Karpatenkette gruppiert und in einer unterbrochenen Reihe von der Donau östlich bis an die Flüsse Topľa und Ondava ausdehnt. Einzelne Ausläufer des Stammes in das Magyarenlad sind kein Hindernis der Absonderung für das übrige Volk." Príloha k cit. dielu Bokesa, F., str. 80—81.

návrh J. Kollára, podľa ktorého malo dôjsť k vymedzeniu územia Slovenska jednak v rozsahu úmernom súvislému teritóriu osídlenému Slovákmi v severnej časti Uhorska, jednak sa mali brať do úvahy slovenské etnické oblasti v ostatných častiach Uhorska.[26]) Slovenskú krajinu navrhoval vnútorne rozčleniť na štyri dištrikty: Horné Považie (so severnou časťou Trenčianskej župy, vrátane Trenčianskej, Oravskej, Liptovskej stolice), Dolné Považie (so slovenskou časťou Bratislavskej a Nitrianskej župy, vrátane južného okruhu Trenčianskej župy), Banský kraj (so Zvolenskou, Tekovskou, Ostrihomskou, Hontianskou, Novohradskou, Gemersko-Malohontskou stolicou) a napokon Torysský kraj (so Šarišskou, Spišskou, Zemplínskou a Abovskou stolicou).

Pre Slovensko ako celok J. Kollár v podstate požadoval len kultúrnu a administratívnu autonómiu na platforme habsburskej monarchie, pričom však predpokladal ponechať značnú decentralizáciu aj pre jednotlivé časti. Územný rozsah dištriktov vymedzil Kollár okrem národnostného zreteľa zrejme aj pod vplyvom konfesionálneho rozdelenia obyvateľstva.

Záverom možno konštatovať, že slovenské požiadavky na úpravu a vymedzenie slovenského národného územia (nevynímajúc ani plány F. Hanricha a J. Kollára) viedenská vláda v rámci organizácie vnútornej správy — uskutočňovanej v zmysle dočasných zásad z októbra 1849 — nerešpektovala. Uhorsko rozdelila do piatich dištriktov, z toho dva boli na území Slovenska.[27]) Ich južnú hranicu, obdobne ako v 17. storočí, tvoril Dunaj s Tisou a čiara spojujúca ohyb Dunaja pri Vacove po línii župných hraníc.

Dištriktuálne delenie slovenského územia z obdobia absolutizmu (bratislavský a košický dištrikt) bralo zreteľ na jeho historické hranice, bachovský režim však nedokázal natrvalo konsolidovať vnútorné pomery Uhorska. Politická situácia bola čoraz kritickejšia a dôvera v administratívno-teritoriálne členenie variabilnejšia. Zákonite dochádzalo k situácii, v ktorej centralizačný a germanizačný systém vlády musel kapitulovať, aby aspoň do istej miery ustúpil požiadavkám nevyhnutnej premeny mnohonárodnostnej monarchie na štátny útvar, ktorý by bol schopný ďalšej existencie.

Po skončení tejto absolutistickej éry sa preto viedenský dvor a rakúska vláda usilovali o včlenenie súhrnu svojich predstáv na perspektívnejšie usporiadanie štátoprávnych pomerov habsburskej monarchie do Októbrového diplomu. Nemožno nevidieť, že tento dokument, ktorý sa striktne pridržiaval zásady zachovania historicko-politických individualít jednotlivých častí monarchie a nepripúšťal uplatnenie modernejších zásad na jej prestavbu, vďaka nápadne oznamovaným prísľubom návratu k ústavným pomerom predsa len vzbudil nové nádeje Slovákov a podnietil ich národné hnutie.

Táto aktivita, ktorá naostatok vyústila do vyhlásenia slovenského národného

---

[26]) Pozri Karásek, J.: Kollárova dobrozdání a nástin životopisný z r. 1849, Praha 1903, str. 16 a n; Bokes, F.: cit. dielo Vývin predstáv o slovenskom národnom území, str. 29 a n.

[27]) Berzeviczy, A.: cit. dielo, I, str. 212 a n.

programu — Memoranda slovenského národa,[28]) vyvolala však na maďarskej strane vlnu protiakcií. Nehľadiac na epizódu s podpisovou kampaňou proti Memorandu, ktorú ihneď začala maďarská a maďarónska šľachta, v popredí týchto akcií stojí najmä rozsiahla protimemorandová aktivita uhorského snemu. Na tomto sneme J. Eötvös už 10. júla 1861 (t. j. necelý mesiac po odovzdaní Memoranda uhorskému snemu) navrhol utvoriť 27-členný stály výbor na „riešenie" národnostnej otázky. Tento výbor ihneď, len čo začal svoju činnosť, pokladal za nezlučiteľné so zásadou rovnoprávnosti vyjadrenou roku 1848, aby sa „hocaká otázka, ktorá tak úzko súvisí s osobnou slobodou, ako uspokojenie národnostných požiadaviek, riešila cestou ústupkov".[29]) Prakticky to znamenalo, že za jediné východisko riešenia všetkých národnostných problémov sa v tejto relácii naďalej považovalo akceptovanie myšlienky jednotného uhorského štátu. Táto koncepcia kategoricky popierala akékoľvek práva národnosti. Preto bolo logické, že keď panovník reskriptom z 21. 8. 1861 rozpustil uhorský snem, nemaďarské národnosti, podobne ako v rokoch 1848—1849, očakávali, aby im viedenské vládnúce kruhy vyšli v ústrety.

Za týchto okolností sa slovenský národný výbor rozhodol predložiť v podstate už uplatnené požiadavky Memoranda priamo panovníkovi. Stalo se tak 12. decembra 1861 s tým rozdielom, že k Memorandu bol pripojený obsiahly návrh Privilégia pre slovenské Okolie, ktorý zo štátoprávneho hľadiska upravoval postavenie slovenského Okolia, charakterizoval politicko-administratívnu organizáciu a jeho začlenenie do uhorského štátu.[30])

Nie je bez zaujímavosti, že požiadavku vymedzenia slovenského Okolia, obsiahnutú v návrhu autora Memoranda Š. M. Daxnera, účastníci slovenského národného zhromaždenia neprijali bez námietok. Nezhody sa však naostatok predsa len preklenuli utvorením osobitného 24-členného výboru, ktorý sa za predsedníctva J. Franciscihо zjednotil na formulácii: „Uznanie osobitosti národnej sa žiada v priestore tam, ktorý národ ako súvislá, nepretrhnutá masa skutočne zaujíma pod menom Hornouhorského slovenského okolia so zaokrúhlením hraníc podľa národnosti."[31])

Slovenské Okolie malo tvoriť 16 okresov, ktoré mali byť na juhu ohraničené slovensko-maďarskou národopisnou hranicou.[32]) Zatiaľ čo o začlenení čisto

---

[28]) Holotík, K.: „Memorandum slovenského národa roku 1861", HČ, XI, 1963, č. 1, str. 3—30.
[29]) Holotík, L.: „Slováci medzi Pešťou a Viedňou 1860—1877", HČ, XX, 1972, str. 528.
[30]) Pozri Holotík, L.: cit. dielo Memorandum . . ., str. 3 a n.; tiež Rapant, D.: „Viedenské memorandum slovenské z r. 1861", in: Zborník MS. XIX, str. 30 a n.
[31]) Porovnaj Bokes, F.: cit. dielo Vývin predstáv o slovenskom národnom území v 19. storočí, str. 39.
[32]) Návrh slovenského Okolia presne vymedzuje rozsah svojho územia, ktoré tvoria jednak stolice úplne slovenské: Trenčianska, Oravská, Turčianska, Liptovská a Zvolenská, vrátane slovenských častí stolíc: Bratislavskej, Nitrianskej, Tekovskej, Hontianskej, Novohradskej, Gemerskej, Spišskej, Šarišskej, Turnianskej a Abovskej. Zemplínska stolica, ktorá podľa Martinského memoranda tvorila ešte súčasť slovenského Okolia, bola s ohľadom na Rusínov vynechaná. Rapant, D.: cit. dielo „Viedenské Memorandum slovenské z r. 1861", str. 6 a n.

slovenských žúp do Okolia nebolo pochybností, v zmiešaných župách — Bratislavskej, Nitrianskej, Komárňanskej, Tekovskej, Hontianskej, Novohradskej, Gemerskej, Turnianskej, Abovskej, Zemplínskej — sa pri určovaní hraníc navrhoval postup, ktorý by rešpektoval jestvujúce národopisné hranice.

Okolnosť, že pri vymedzení územia Okolia sa rozhodujúci dôraz kládol na etnografické pomery a už menej sa akceptovali ohľady geografické, bola podmienená skutočnosťou, že Slováci so zreteľom na realitu situácie roku 1861 v porovnaní s podmienkami roku 1849 ani teoreticky nenaznačovali pokus o vyčlenenie z Uhorska. Okolie malo tvoriť integrovanú súčasť Uhorska s podriadenosťou uhorskému snemu a uhorským ústredným úradom, pričom však malo mať vlastný snem a samostatnú administratívnu a súdnu sústavu.

Viedenské Memorandum (spoločne s Privilégiom tvoriacim jeho prílohu) je nielen najširším a najpreciznejšie vypracovaným programom, aký si kedy slovenské buržoázne hnutie vytýčilo, ale oproti Mikulášskym žiadostiam obsahovalo navyše už aj presnejšie štátoprávne, správne i územné požiadavky.

Slovenské Okolie nepredstavovalo len vyjadrenie úsilia Slovákov o samostatné národné územie, ale stalo sa aj osobitným geografickým pojmom. Predstavovalo profilujúci komponent štátoprávneho programu širokej územnej a národnostnej autonómie. Vyjadrovalo úsilie Slovákov rozhodnejšie čeliť idei jednotného Uhorska a zámer presnejšie vymedziť postavenie slovenskej národnosti v rámci ňou obývaného územia. Napriek tomu, že sa požiadavky Memoranda vrátane Privilégií nesplnili (putovali z Rišskej rady na vyjadrenie do Kráľovskej uhorskej dvorskej kancelárie, kým naostatok nezapadli v archívoch uhorského miestodržiteľstva), veľmi významne prispeli k postupnému prenikaniu predstáv o osobitnom slovenskom území do najširších vrstiev národa.

Od polovice šesťdesiatych rokov sa obnovila politická hegemónia maďarských vládnúcich kruhov, povolila sa činnosť uhorského snemu a silneli tendencie uhorských vládnúcich kruhov dohodnúť sa s viedenskou vládou. Vyrovnaním roku 1867 sa im to aj podarilo. Uhorský snem definitívne utvára priestor na jednostranné presadzovanie nacionalisticko-mocenských záujmov a uplatnenie úpravy štátoprávneho vzťahu medzi Predlitavskom a Uhorskom, forsírovanej Maďarmi.

3. Dôsledky rakúsko-maďarského vyrovnania na úpravu vnútorných pomerov Uhorska

Slovenská politika, ktorá sa do roku 1867 so zreteľom na výraznú ohraničenosť svojich hospodárskych a politických síl snažila využívať pre svoje ciele mocenské rozpory medzi Viedňou a Budapešťou, dostala sa vyrovnaním do slepej uličky. Taktika viedenskej orientácie bola už neaktuálna, aj keď dovtedy boli Slováci v diplomatickej stratégii viedenského dvora činiteľom, ktorého si držal v zálohe pre prípadnú, hoci len čiastočnú elimináciu maďarského tlaku. Nemožno ne-

vidieť, že z tejto skutočnosti vyplývali pre slovenské národné hnutie najmä v šesťdesiatych rokoch aj isté kultúrne výdobytky. Najväčším prínosom pre Slovákov nepochybne bolo schválenie založenia Matice slovenskej panovníkom roku 1863 a jej uvedenie do života ako inštitúcie, ktorá v slovenských podmienkach prekročila čisto kultúrny rámec, pretože sa stala symbolom národného hnutia.

Táto skutočnosť sa zreteľne odrazila aj na aktivite, ktorú Matica slovenská vyvinula v záujme vymedzenia slovenského územia vo forme vydania podrobnej mapy slovenského Okolia. Na návrh svojho člena M. Čulena sa Matica slovenská konkrétne obrátila na D. Štúra, účastníka martinského zhromaždenia roku 1861, aby vyhotovil návrh mapového elaborátu, ktorý by presne znázorňoval územie slovenského Okolia.[33]) Treba však poznamenať, že D. Štúr chápal slovenské Okolie už bezprostredne po memorandovom zhromaždení nie v rozsahu vymedzenom hoci len v náznakoch totožných s martinským, resp. neskôr viedenským memorandom — t. j. nie ako kompaktné, národnostne ucelené a jednotné slovenské územie — ale geograficky. Určil hranice Okolia na západe, severe a východe masívom Beskýd, berúc pritom ohľad na historické hranice s Moravou, Sliezskom a Poľskom. Na juhu lokalizoval územie riekami Dunajom a Tisou. Predmetné ohraničenie v podstate zodpovedalo rozsahu slovenskej časti Veľkomoravskej ríše a historickému Slovensku. Pri podrobnejšom určovaní slovenského Okolia pristúpil však D. Štúr ešte k spresneniu svojho elaborátu. Vymedzené slovenské územie rozdelil v pohorí Matry na dve časti: západnú, podtatranskú a východnú, nadtisskú, pričom to odôvodňoval okrem iného tým, že zo západnej podtatranskej časti slovenského Okolia tečú všetky rieky (okrem Popradu a Dunajca) do Dunaja, z východnej zasa do Tisy.[34])

Pokus Matice slovenskej vydať v spracovaní D. Štúra mapu slovenského Okolia napokon však stroskotal vzhľadom na výraznú zmenu politických pomerov, ktoré po rakúsko-uhorskom vyrovnaní nepripúšťali akékoľvek koncepcie alebo úvahy o samostatnom národnom území.

Požiadavky nemaďarských národov žijúcich v Uhorsku, vrátane Slovákov, sa preto museli nevyhnutne prispôsobiť zmenenej situácii. V dôsledku tejto situácie sa v ich programoch namiesto s návrhmi osobitného národnostného územia stretávame už len s koncepciou zaokrúhlenia stolíc podľa národnostného princípu.

Rešpektovanie vtedajšej politickej reality a jestvujúcich pomerov možno v nich postrehnúť, nie však do tej miery, aby medzi Slovákmi dokázalo utvoriť jednotu v otázke vymedzenia slovenského územia.

Tvorcovia oboch memoránd sa totiž naďalej pridržiavali platformy požiadaviek Okolia, hoci si už museli uvedomovať skutočnosť, že tento návrh

---

[33]) Bokes, F.: „Pokus o slovenskú mapu Uhorska r. 1866—1867", in: Zbornik MS, XX, str. 25 a n.
[34]) Bokes, F.: cit. dielo Vývon predstáv o slovenskom území v 19. storočí, str. 46.

sa v danej situácii stal nerealizovateľným a z hľadiska politickej únosnosti neaktuálnym. Tieto faktory nebralo do úvahy ani vedenie tzv. národnodemokratickej slovenskej strany,[35]) ktoré zo svojho programu predloženého uhorskému snemu síce vynechalo dokonca aj požiadavku zaokrúhlenia stolíc podľa národností, no na druhej strane však rovnako zachádzalo do extrému pri odhade politickej reality, keď vyhlásilo, že „slovenský národ je doplňujúcou časťou rovnoprávnych národov Uhorska".[36])

Svoju predstavu slovenského národného územia prejavila slovenská opozícia okrem toho len nepriamo — určením sídel vyšších a nižších slovenských škôl. Z toho aspektu však možno usúdiť, že celkový rozsah slovenského územia sa v podstate približuje koncepcii zodpovedajúcej Memorandu,[37]) pravda, berie väčší zreteľ na slovenské enklávy v neslovenskom území Uhorska.

V porovnaní s projektmi Memoranda, ktoré zotrvávali na platforme zásadnej požiadavky Okolia, v niektorých slovenských návrhoch z roku 1868 stretávame sa s už spomenutou požiadavkou zaokrúhlenia žúp podľa národnostných pomerov. Najdôraznejšia formulácia spomínaných požiadaviek je obsiahnutá v tzv. Spišskej petícii (z januára 1868), podpísanej predstaviteľmi 21 obcí Spiša a zaslanej priamo snemu. Obsahom obdobné zameranie bolo vyjadrené v marci 1868 aj v Liptovskej petícii. Obidve petície upúšťajú od vtedy už nerealizovateľného návrhu slovenského Okolia, pričom však zásadne formulujú nároky na uplatnenie požiadavky zaokrúhlenia stolíc podľa národnosti.[38])

Možno konštatovať, že v nich sa už jasne odráža pochopenie vtedajšej politickej reality, čo napokon uznávajú aj autori Memoranda. Ak odhliadneme od ich výčitky adresovanej autorom oboch petícií, pretože vynechali požiadavku osobitného slovenského Okolia, vcelku vyjadrujú porozumenie a považujú ich za podporu národného úsilia.

V priebehu roku 1868 sa však v slovenskom politickom živote čoraz výraznejšie uplatňoval nový jav, spočívajúci v tom, že do tých čias zdanlivo jednotný politický front sa rozdelil na dve krídla: na tzv. novú školu — so strediskom v Budapešti, sústredenú okolo časopisu Slovenské noviny, ktorá nesúhlasila s požiadavkou osobitného slovenského územia, a na starú školu, naďalej obhajujúcu Memorandum z roku 1861.

Nová škola sa usilovala utvárať vhodné predpoklady na ovplyvnenie priebehu rokovaní národnostného výboru uhorského snemu, zdôrazňujúc predovšetkým jazykové a školské požiadavky, pričom sa však veľmi ostentatívne, a teda

---

[35]) Národnodemokratická slovenská strana vedená J. N. Bobulom, zoskupená okolo Slovenských novín, vznikla roku 1868.

[36]) Slovenské noviny (Bobulove), I, 1868, č. 57.

[37]) Slovenské národné územie malo mať podľa uvedeného návrhu tri kultúrne strediská: Nitru, Banskú Bystricu a Prešov. Slovenské noviny, I, 1868, č. 112.

[38]) Porovnaj text Spišskej a Liptovskej petície uverejnený v Pešťbudínskych vedomostiach, roč. VIII, 1868, č. 11 a 34; pozri aj Bokes, F.: Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1867—1884, zv. II. Bratislava 1965, str. 55.

netakticky dištancovala od návrhu Okolia. Tento návrh, zrejme naivne, pokladala za príčinu stroskotania možného pokusu o vyrovnanie sa s maďarskou vládnúcou triedou.

Stupňujúci sa rozpor medzi obidvoma krídlami slovenského národného hnutia, ktorý často vyvolával bezvýznamné spory, prirodzene využila maďarská vládnúca trieda, najmä keď sa medzi organizátormi odštepnej skupiny nachádzali aj „maďarsky mysliaci" príslušníci drobnej šľachty a rodiacej sa slovenskej buržoázie — títo kalkulovali s eventuálnou možnosťou svojho perspektívneho rozvoja v línii Budapešti.

Za tejto situácie, keď bol odhlasovaný zákon o úprave postavenia nemaďarských národností uhorským snemom, nezostávalo hlavnému prúdu slovenského národného hnutia nakoniec nič iné, ako tvrdošijne sa pridržiavať programu Memoranda, napriek tomu, že už bola známa odiózność jeho uskutočnenia.

Pokus o preklenutie nezhôd v otázke vymedzenia slovenského územia medzi oboma tábormi národného hnutia vyslovený historikom J. Hložanským (uverejnený v jeho zborníku „Biele Uhorsko" roku 1868) preto prichádza už neskoro.[39]) Jeho historický význam vo vývoji predstáv a upevňovaní povedomia územnej osobitosti slovenského národa nemožno však napriek tomu opomenúť. Vychádza z progresívnej koncepcie riešenia slovenského problému na základe rešpektovania územnej osobitosti a uznania slovenského národa ako štátoprávneho subjektu na báze modelu blízkeho chorvátsko-maďarskému vyrovnaniu z roku 1868.

Základom celého projektu bol predpoklad federatívneho usporiadania nezávislého Uhorska, pričom by sa rešpektovala jeho teritoriálna integrita. V záujme priaznivého utvárania jednotlivých nových územných celkov akcentuje predovšetkým geografický zreteľ. Uhorsko (vrátane Sedmohradska a Chorvátska-Slavonska) malo zahŕňať štyri oblasti — provincie: panónsku, sedmohradskú, chorvátsku a napokon bielouhorskú, t. j. slovenskú.[40])

Rozšírenie hraníc slovenského územia (po Dunaj a Tisu s ohraničením vnútorného pásma Matry) odôvodňoval J. Hložanský pohľadmi na národohospodárske potreby, v zmysle ktorých sa mala realizovať lokalizácia obchodných stredísk na území Slovenska, predovšetkým do Bratislavy, Komárna a Vacova.

Maximalistické vymedzenie slovenského územia vytváralo zo Slovenska kompaktné teritórium, odôvodnené historicky, geograficky aj národopisne. Pre slovenský národ odvodzoval J. Hložanský suverenitu na základe historického práva, pričom oporu na obnovu štátoprávnych pomerov nachádzal v stave jestvujúcom už v období vlády veľkomoravských a arpádovských kniežat.

Napriek skutočnosti, že koncepciu J. Hložanského vzhľadom na politické pomery už nebolo možné akceptovať, jeho aktivita, ktorá sa neobmedzila len

---

[39]) Porovnaj Matejko, Q.; Hložanský, J.: „Zabudnutý slovenský politik a jeho koncepcia", Slovenské pohľady, 58, 1942, str. 327 a n.

[40]) Pozri Bokes, F.: cit. dielo Über die Entwicklung . . ., str. 119 a n.

na vypracovanie a zverejnenie elaborátu s návrhom na riešenie slovensko-maďarskej problematiky, mala pozitívny prínos. Aj keď ex post, ale s konečným efektom naďalej evokoval spresňovanie slovenských teritoriálnych požiadaviek u vedúcich predstaviteľov vtedajšej slovenskej politiky, majmä u predsedu stáleho výboru (zvoleného na martinskom zhromaždení) J. Franciscího.

J. Hložanský navrhoval, aby otázku slovenského územia, jeho rozsah a organizáciu teoreticky vypracoval trojčlenný výbor (Š. M. Daxner, M. Mudroň, J. Hložanský); tento výbor by nakoniec predložil návrh predlohy obsahujúci lokalizáciu územia a jeho veľkosť zvolanému slovenskému národnému zhromaždeniu, ktoré by sa definitívne uznieslo na určení hraníc na historickom a právnom základe.[41])

Nečasovosť týchto návrhov v dôsledku toho, že Slováci stratili aj poslednú nádej na pozitívny obrat, pretože bol prijatý zákon o úprave postavenia nemaďarských národností v Uhorsku, spôsobila, že iniciatíva J. Hložanského nevyvolala primeraný ohlas.

Národnostný zákon č. 44 z roku 1868, presnejšie povedané zákon o úprave poskytovania istých jazykových práv príslušníkom nemaďarských národností, vyjadruje dovŕšenie zjednocovacieho úsilia Maďarov o územne integrálny uhorský štát obývaný tzv. jednotným národom uhorským. Tento zákon mal stmelením rôznych etnických celkov neskôr stelesňovať nielen politickú, ale aj etickú jednotu.

Ďalšie akcie smerujúce k vynúteniu zmien národnostného zákona boli rovnako neúspešné, pretože Maďari objektívne nepociťovali politický tlak, ktorý by u nich vyvolával potrebu vyrovnať sa so Slovákmi, skôr to bolo naopak. Maďarské vládnúce kruhy v období dualizmu túto zmenu ani nepripustili, ale ďalšími zákonodarnými a najmä administratívnymi opatreniami upierali Slovákom právo a možnosť na uplatnenie vlastnej existencie. Takmer bezprostredne po prijatí národnostného zákona začali sa u Maďarov aktivizovať hlasy, že v župách obývaných väčšinou nemaďarských národností je skryté potencionálne nebezpečenstvo vytvorenia tzv. národnostných oblastí.[42])

Maďarská vláda preto pokladala za naliehavú úlohu urýchlene uplatňovať opatrenia, ktoré by čo najbezpečnejšie obmedzili vznik a pôsobenie odstredivých, proticentralistických a nacionálne orientovaných síl. Už roku 1876 sa pristúpilo k územnej úprave žúp s ohľadom na „dopravno-geografické pomery" a osobitný zákon (zák. čl. XX. z roku 1876) zrušil výsady slobodných kráľovských miest, v dôsledku čoho zostali na území dnešného Slovenska z dvadsiatichdvoch slobodných kráľovských miest len štyri: Bratislava, Košice, Komárno a Banská Štiavnica.

---

[41]) Tamže, str. 121.

[42]) K tomu bližšie pozri Holotík, Ľ.: „Slováci medzi Pešťou a Viedňou". HČ. XX. 1972. č. 4. str. 537—538.

Slovenské národné hnutie síce ani po roku 1868 neprestávalo zdôrazňovať požiadavku zaokrúhlenia žúp podľa národnostných pomerov[43]) a kritizovať skutočnosť, že jeden národ, netvoriaci ani väčšinu obyvateľstva, si privlastňoval atribúty štátnosti. Maďarské vládnúce kruhy však túto argumentáciu kategoricky odmietali, vyvodzujúc represívne dôsledky, pretože ju považovali za útok proti celistvosti uhorského štátu.

Uskutočnená úprava územného rozsahu žúp v Uhorsku (z roku 1867) sa už prakticky do roku 1918 nezmenila.[44]) Krivka vzostupu slovenského národného hnutia po necelom desaťročí aktivity začala klesať a vrátila sa, obrazne povedané, do podstaty svojho ľudového substrátu. Opätovný vzostup nastal až koncom 19. storočia, a to v úzkej spolupráci s národnými hnutiami ostatných nemaďarských národností — Rumunov a Srbov. Táto aktivita v paralele s inými činiteľmi postupne vnútorne rozkladala uhorský štát. Negatívne dôsledky vyrovnania, ktorým sa dualistický štát usiloval zabezpečiť monopolné mocenské postavenie vládnúcich národov na úkor oprávnených požiadaviek ovládaných národov, sa začali objavovať v plnom rozsahu. Ďalší vývoj jednoznačne potvrdil, že vyrovnaním sa podarilo rozpad rakúsko-uhorskej monarchie na určitý čas len oddialiť.[45])

---

[43]) Táto požiadavka bola najvýraznejšie formulována v programe, ktorý schválil zjazd nemaďarských národností uskutočnený roku 1895 v Budapešti.

[44]) Nové rozdelenie Uhorska bolo formálne použité pri uverejnení výsledkov sčitania ľudu z roku 1880. S iniciatívou vyšiel maďarský štatistik K. Keleti, ktorý Uhorsko rozdelil na šesť oblastí (dve sa týkali Slovenska). Obidva celky zaberali približne geografické Slovensko, resp. severnú časť Uhorska, pričom však do týchto oblastí zasahovali aj pomerne rozsiahle územia maďarské, ktoré narušovali slovenský ráz. Pozri Bokes, F.: cit. dielo Vývin predstáv o slovenskom území v 19. storočí, str. 64—65.

[45]) Pozri zborník Der österreichisch-ungarische Ausgleich, Bratislava 1967, str. 313—314.

Стремление словаков политически выразить право на национальную территорию

Йозеф Климко

Резюме

Национальная борьба словаков в рамках Венгрии в значительной мере ускорили не только развитие словацкого сознания, но направляла также стремление словацкой интеллигенции политически сформировать идеологию словацкой национальности. Мы констатируем, что с 17-го века словацкая интеллигенция — Я. Якобеус, Я. Б. Магин, М. Бел — уже ясно определяют территорию словацкой национальности. Поэтому в данной ситуации не случайно выступил на первый план также вопрос отношений языков, ставший основным вопросом в процессе образования нации словаков. Их чувство языка развивалось в тесной связи с возрастающим сознанием родства, причем все яснее определялось представление о словацкой этнической территории. Обе проблемы, вопрос национальной самобытности и представление о национальной территории входят в национально-политические программы параллельно, так как стремление формировать национальную самобытность без территориального субстрата в качестве основы реализации немыслимо. Несмотря на это впервые более конкретно было сформулировано требование образования самостоятельной словацкой национальной территории в предложении Людовита Штура, подготовленной для обсуждения в сейме в 1840 г. В предложении содержалось требование образовать специальную словацкую территорию со своим сеймом под защитой короля, по образу Хорватии и Славонии. В данном предложении исходилось из карты национальностей Венгрии, которую составил Ян Чаплович в 1819 г.

Определение словацкой этнической территории с успехом реализовал П. Я. Шафарик в его Словацкой этнографии, изданной в 1842 г. Границу словацкой этнической области Шафарик определил на основе словацкого диалекта. Согласно данному положительному определению словацкой этнической территории словаки занимали в Западных и Восточных Карпатах всего 15 жуп (административных округов), причем занимали всю Тренчианскую, Турчианскую, Оравскую, Липтовскую, Зволенскую жупы; большую часть Нитрианской, Спишской, Шаришской, Тековской, Земплиан-

ской, Гемерской и Гонтианской жуп; в Братиславской, Новоградской и в Абовской жупах словацкая этническая группа составляла меньшинство.

Стремление определить словацкую этническую территорию как Чаплоничем так и Шафариком было ценным основанием для последующих словацких сторонников создания собственной словацкой территории. Хотя Ходатайства словацкого народа, принятые в Липтовском Микулаше еще не содержали ясного требования самостоятельной территории, но в них явно подчеркивалась необходимость этнических границ в целях соответствующего участия словаков в Национальном сейме. Конкретизацию данной идеи мы находим уже в предложениях Ф. Ганриха и Я. Коллара, которые содержались в Знаменательном документе, переданном министру внутренних дел Стадионову 28 марта 1849 г. В словацкую национальную территорию включались также восточнословацкие и подкарпатские жупы, которые однако в Петиции Гурбана, Штура и Годжи, направленной венскому правительству 13 апреля 1849 г. уже не появляются. Венское правительство в рамках организации внутреннего управления не учитывало словацких требований к урегулированию и определению словацкой национальной территории. Оно разделило Венгрию на пять районов, два из них находились на территории Словакии.

Завершение абсолютистской эры снова вызвало у словаков надежду, их активность нашла выражение в провозглашении словацкой национальной программы — Меморандума словацкого народа с 1861 г. Словацкие сторонники создания собственной территории решили предложить требования, провозглашаемые в Меморандуме прямо правителю. Это произошло 12 декабря 1861 г., к Меморандуму был присоединен обширный проект Привилегий для словацкого Околия, который с точки зрения государственно-правового регулировал положение словацкого Околия. В нем характеризовалась политически-административная организация и его включение в венгерское государство.

В состав Околия входило 16 районов, которые должны были быть на юге ограничены словацко-венгерской этнографической границей. Со времени австро-венгерского примирения в 1867 г., когда возобновилась политическая гегемония венгерских правящих кругов, дальнейшие попытки осуществить словацкое требование определить особую национальную территорию с точки зрения политической уже становятся неактуальными. Предложения Я. Гложанского с 1868 г., хотя в них укрепляется историческое значение развития идеи территориальной самобытности словацкого народа, появлякутся с опозданием.